

גזירת הסקר / נתן אלתרמן

1

מדי שנה בשנה כופה משרד-החינוך על רבבות תלמידים בישראל ועל משפחותיהם את מיבחן הסקר. ערעורים רבים ושונים כבר נשמעו כנגד אירוע חינוכי זה. רבים עמדו על כך שנחיצותו המעשית של הסקר (ככלי של אומדן והערכה) מפוקפקת, ואילו נזקיו הרוחניים נעלים על כל ספק. אך דומה כי לא פחות מכך יש לתהות גם על מידת חוקיותו של מיבחן זה כתופעה חברתית מצד מידת סמכות שבעליו נוטלים לעצמם ומצד מידת פגיעה שהם פוגעים בזכויות אזרחיה הצעירים של המדינה (התלמידים), אשר גם לגביהם, כמו לגבי האזרחים הבוגרים, לא כל אמצעי-השלטון יכולים להיחשב כשרים.

2

על-פי תוצאות מיבחן-הסקר קובע משרד החינוך את שיעור ההנחה או הפטור משכר-הלימוד, לתלמידים שיעברו לבית-ספר תיכון. כנגד המערערים על מהימנותו של הסקר, ועל הזכות לקבוע על-פיו את רמתו של התלמיד, טענו מומחי משרד-החינוך כי הציון שמקבל התלמיד במיבחן-הסקר מובא בחשבון לגבי הציון הסופי רק בארבעים אחוז, ואילו בששים אחוז קובעים הציונים שמקבל התלמיד במיבחנים השוטפים של בית הספר. מהימנותו של מיבחן-הסקר מוכחת גם מכוח העובדה שתוצאותיו לא נמצאו סותרות את ציוני המיבחנים של בית-הספר אלא לגבי חמישה אחוזים בלבד מכלל התלמידים העומדים למיבחן. כך טענים מומחי משרד-החינוך, ואינם חשים כי מיספרים חותכים אלה הם חרב-פיפיות, המפריכה את נחיצותו של מיבחן זה ומעמידים אותו על בלימה. שכן אם אמנם חופפים תוצאות מיבחן-הסקר כמעט במאה אחוזים את התוצאות של מיבחני בית-הספר, הלא על-כרחנו אנו תוהים ושואלים אם הוא שווה את כל הכרוך בו, את כל המסתעף מתוכו ומחלחל ממנו אל רבדים, אשר אולי רק מחמת היעדרו של חוק מפורש יוצא משרד-החינוך נקי בענין זה מאשמת הסגת גבול ופריצה לתחומים שאינם בסמכותו. דיינו אם נשער רק שמץ מן הכרוך בכך, ביחוד לגבי משפחות הנמצאות עדיין בשלבים התחתיים של הסולם החברתי והתרבותי המקובל. דיינו אם נשער משהו מן הפקעת החיה הזאת, שמשרד-החינוך

חותך בה, פקעת של תקוות הורים לגבי הילד, תקוות שמשרד-החינוך כופה עליהן להצטבר יחד לקראת סקר אחד שאליו הן עלולות להתנפץ במחי אחד ולבלי שוב, פקעת שבה נכרכים גם רגשי חרדתו של התלמיד, אשר המשרד עושה אותו אחראי להוצאות שהוריו יצטרכו להוציא עליו אם ירצו לשלחו לבית-הספר התיכון על אף הכל, פקעת של יגיעות ורגשי אשמה וכבוד פצוע ונחיתות ואזלת-יד בפני גורל חד-פעמי וחותך. כל הדברים הללו הם כללויות, אך פרטיהם והסתעפויות שלהם בהווה ולעתיד לבוא חשובים ורוויי-מרורות עוד יותר. דברים אלה הם חלק ממחיר הסקר "הסותר את תוצאות המיבחנים בבית-הספר רק בחמישה אחוזים בלבד", ומחיר זה לא משרד-החינוך משלם אותו. כל הטעמים המרים האלה, אשר בית-הספר מדלל ומפזר אותם על פני שנות הלימוד הרצופות, נדחסים מכוח סמכותו של משרד-החינוך אל תוך סקר אחד, מוצבים על חודם, מקבלים טעם של דחיפות חד-פעמית, חורצת דיין וקובעת הכרעות, אשר ענין ההנחה הכספים בטל בתוכה בששים.

3

כל שיטת המיבחנים והציונים הכרוכים בהם, אפילו כשהם שלובים במהלך הלימודים הרצוף בבית-הספר ואינם חורגים מתוך הווי-ההוראה הרגיל, כל השיטה הזאת נתונה כיום לבקורת ולעיון בעולם כולו, ורבים מפקפקים בערכה ובצידוקה. אלא שהסקר של משרד-החינוך חורג אף מתחום זה. הוא מוציא את המיבחן מתחומי בית-הספר ומעמיד אותו בתחום הממלכתי החברתי. כל התופעות השליליות הכרוכות במיבחנים הרגילים מוכפלות כאן עשרת מונים ומקבלות כאן תוספת חריפות שסממניה מחלחלים בכל רקמות העצבים של חומר-הניסוי החי וסביבתו. שבועות רבים לפני בואו כבר משרה מיבחן-הסקר על התלמידים ועל משפחותיהם אווירה שיש בה ממורא יום הדין ומקדחת ההגרלה. מכוח סמכותו המסופקת של משרד-החינוך נהפך מיבחן הסקר הזה, של בני שלושה-עשרה ובני ארבע-עשרה, לתחנת-חיים אשר מצד מידת מתח הכרוכה בה ומצד ההכרעות, שהיא קובעת בעקיפין, מעטות כמוה אפילו בחיי האיש המבוגר בכל השנים שלאחר מכן. אם נוסיף לכך את נסיבות הזמן ואת הטעמים החברתיים, בארץ-ישראל זו של קיבוץ-גלויות, לא יקשה עלינו להבין כי סקר זה כרוך במשמעויות החורגות הרחק מעבר לתכליתו המוצהרת.

4

לנוכח כל אלה שואל בנפשך אם אמנם הביאו מומחי המשרד בחשבון את האחריות שהם נוטלים על עצמם בסקר זה, על המריבות ושפיכות-הדמים הכרוכים בו, שעה שהם קמים לכפות על הנער, בגיל זה דווקא ובנוסח זה דווקא, עימות כזה עם הוריו, עם החברה, עם השררה הממלכתית, עם גאוותו וכבודו ושאיפותיו, שעה שהפקידות החינוכית משליכה את כל הדברים הללו על הכף, לעיני כל, במיבחן של חידון שנתי.

כן, מידת הזחיחות שבה קבעו מומחי משרד-החינוך כי רק בחמישה אחוזים בלבד סותרות תוצאות מיבחן הסקר את תוצאות הבחינות של בית-הספר, יש בה עוד תבלין אחד, עוד משמעות אחת, הנותנת רשות לפקפק אם תופסים גוזרי הסקר את מידת השרירות, שבה הם מפעילים את סמכות השיפוט שבידם, שכן אם נניח כי המיבחנים הרצופים של שנות בית-הספר עשויים להעיד על רמתו ואפיו וטיבו של התלמיד יותר ממיבחן אחד של סקר מסוג זה, הרי שאין להסיק אלא כי משרד-החינוך עצמו קובע שלגבי חמישה אחוזים מן העומדים למיבחן מעוות הסקר הזה את הדין. חמישה אחוזים פירושם – בשנה זו, למשל – אלפיים וחמש מאות תלמידים.

אין לחשוב כי איזה בית-דין שהוא בישראל, או בארצות אחרות, היה מכריז ברגש סיפוק לגבי משפטים של דיני נפשות – ואת משפט דינם של אלפיים וחמש מאות נפש.

5

פולמוס הסקר נמשך, כידוע, זה שנים לא-מעטות ולא כל נימוקיהם של מתנגדי המיבחן הזה, מבחינה מקצועית, זכורים לי, אך כמה מן הנימוקים שמורים עמדי.

מיבחן זה מפריע את מהלך הלימודים בבית-הספר, שכן הוא כופה את המורים לזנוח את התכנית הרצופה, לשם תירגול לקראת הסקר. יסוד השינון גובר והולך ובמשך תקופה ממושכת הוא תופס מקום רב עוד יותר מן המיועד לו מלכתחילה.

האווירה החולנית, הקדחנית, המשתלטת בבית-הספר בחדשים שלפני הסקר משפיעה השפעה הרסנית על ההווי הלימודי והמשפחתי של התלמיד ופירותיה של פסיכוזה זו אינם דבר שנוי במחלוקת.

הסקר מערער את מעמדו של המורה בעיני התלמידים, מאחר שבשעת המיבחן, השעה המכרעת, הוא כאילו מסולק הצידה כדי ליתן למומחי משרד-החינוך לבוא במקומו ולקבוע את הדברים.

על סמך נימוקים אלה ואחרים נשמעה עוד בשנת 1961, הדרישה לביטולם של מיבחני-הסקר, אך הם נמשכים, כידוע.

בשנה זו עמדו המורים, כידוע, שלא לשתף פעולה עם משרד-החינוך בכיצועו של המיבחן, אך חזרו בהם. לדעתי, חבל שלא קיימו את החלטת ההימנעות. בכל הפולמוסים שהיו עם משרד-החינוך לא היו המורים צודקים יותר מאשר במקרה זה. לדעתי, היתה הימנעות זו גם מחובתם כלפי התלמידים, ולא רק חובה פדגוגית, אלא חובה אזרחית פשוטה של הגנה על אזרחים צעירים אלה מפני שרירותה של סמכות משרדית.

6

הרבה דובר אצלנו על הרפורמה בחינוך. זו היתה אולי המערכה הגדולה ביותר שניטשה אצלנו בתחומי ההוראה ועוד אין לדעת, כמובן, אם היא שווה את המרץ והלהט אשר שני הצדדים שיקעו בה

ואת ההון והכוחות שיוצאו להגשמתה. ואף-על-פי-כן דבר אחד ודאי אפשר לומר בזכותה: בעיות החינוך, שאלות שיטותיו, אמצעיו, עקרונותיו, הם שדה כה נטוש וכה משווע לחריש עמוק ולתלמים חדשים, עד כי כל שינוי ותמורה, ויהיו מה שיהיו, יש להם סיכויים רבים להיות בבחינת תיקון. כן, שינוי מבנהו של בית-הספר היסודי והעמדתו על שש כיתות, אולי הוא תיקון חשוב ואולי הוא תיקון מועט. אך רפורמה זו גם אם היא מוצדקת וגם אם היא תעלה בהצלחה, שמה אינו הולם אותה. הוא גדול מכפי מידתה.

החינוך בעולם כולו, על דרכיו, שיטותיו ועקרונותיו, משווע לרפורמה. להשאירו כיום, פירושו להשלים עם אחד מבזבוזיה וכשלונותיה הגדולים ביותר של האנושות. אולי הגדול שבהם.

דומה שאין עוד תחום שבו ניתנו לרשויות הממלכתיות של החברה האנושית, באומות השונות, אפשרויות כה גדולות, מצד הסכומים המושקעים ומצד הכוחות המועסקים, כדרך שאנו מוצאים בתחום החינוך. רק המלחמה אולי תשווה לכך מצד ההשקעות הכספיות ומצד כח-האדם.

בתחום החינוך מקבלת החברה האנושית למוסדות לימודיים שלה – היסודיים והתיכוניים – את אזרחיה הצעירים למשך שתים-עשרה שנים רצופות, כדי ללמדם, לחנכם, לטעת בהם ידיעות, לעורר ולפתח את כשרונותיהם. אילו היתה ההשקעה הגדולה הזאת מצמיחה לו רק חלק מן המקווה, כי אז פני העולם אחרות. אלא שבית-הספר – ובענין זה אין המתקדמות והמפותחות שבארצות ניפלות לטובה – הוא למעשה אחת הפינות הצחיחות ביותר שבחברה. לא המורים אשמים בכך, שכן דפוס-החינוך הקיימים שולטים במורה לא פחות מאשר בתלמידים. שתים-עשרה שנים אלו שבהן נמצא האזרח הצעיר במוסדותיה החינוכיים של החברה הן ההיפך מיעודן. הן שנים של עול מדכא, של שיגרה מדככת, של הרבה עמל מיותר, של ספיגת ידיעות מיכאניות הנשכחות ברובן במרוצת השנים, של בזבוז זמן והון וכוחות שאין דומה לו בשום שטח משטחי הפעילות האנושית בימי שלום.

חוק-חינוך-חובה, עם כל הנאור והנעלה שבו, מה פירושו למעשה? פירושו בכך שהוא דן את אזרחיה הצעירים של המדינה, החל מגיל ארבע או חמש, למאסר שתים-עשרה שנה, או שמונה שנים לפחות, על לא עוול בכפם וללא כל כתב-אשמה או פרוצדורה משפטית. תקופה זו, תקופת השחרות והנעורים, נהפכת על-פי-הרוב לקטע האפרורי ביותר, הכבול ביותר, הצחיח ביותר, בחייו של האדם הצעיר והצומח. ואם מצויות בתקופה זו נקודות-אור, הרי הן נזכרות רק לאחר שנים רבות, בכנס הבוגרים המתוועדים יחד לפגישת יובל, שאז מתברר כי נקודות-אור אלו הן לרוב מעשי הקונדס והשובבות, או ההתפרעות, שהיו נקודות החושך והאפלה בשביל המורים.

דרכיו והישגיו של "החינוך המשותף" בקיבוצים של ישראל עשויים להעיד כמה שדה זה נכון לתמורות וכמה אפשר לחדש ולרענן בו. ואף-על-פי-כן לא נבוא להאשים את מדינת ישראל על שלא

קמה לסלול דרכים חדשות לחינוך. אמנם מהיותה מסגרת ממלכתית חדשה, המתחילה מבראשית, כביכול, ללא עומס שיגרות גדושות מדי, – וגם מצד טיבה המיוחד כמעבדה חברתית מיוחדת במינה בתחום קיבוץ-גליות – יכלה ישראל, לכאורה, לפרוץ סייגים ולפרוש אפקים חדשים שהיו נעשים אולי מקור-השראה לרבים, אלא שהתנאי האחד והיסודי לכל אלה לא ניתן לה עדיין: השלום. הענינים שהעסיקה כל השנים ועודם מעסיקים אותם הם, כידוע, דחופים יותר ולא בה האשם על שלא נתפנתה ליעודים אחרים.

אך עם אין לקטרג על ישראל על שלא פרקה עוד שיגרות בשדה החינוך ולא התוותה בו תלמים חדשים, יש ויש מקום לתהות על שעם תקומת המדינה הלכה ונשתלבה במערכת-החינוך נימה מעיקה וזרה שה"ממלכתיות" מתבטאת בה בדרכים נמרצות ושגורות מדי של שררה משרדית, של צווים אדמיניסטרטיביים ושל ניירת ממושטרת ומדורגת למהדרין. משרד-החינוך, כידוע, אינו שוקט על שמריו והוא הראה במשך השנים דוגמות של התמודדות רצינית וכנה עם הבעיות שעל הפרק, אך פעמים נדמה כי יחסי ההירארכיה הפיקודית בשדה החינוך, ויחסי הדרגות בין מפקדת המשרד ובין המורים, הוא צבאי יותר מאשר בצה"ל.

מיבחן-הסקר, על כל אשר סביבו, הוא אחת הדוגמאות הבולטות לאווירה זו. אך סקר זה אינו רק ענין שבין המורים ובין המשרד. סקר זה הוא מכשלה חברתית חמורה ועוול ציבורי שהדיון עליו צריך לצאת לרשות הרבים.